

ДУХОВНІСТЬ – ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розкрито суть поняття „духовність”, його зміст, який визначає формування громадянської культури особистості. Акцентовано увагу на важливості розуміння духовної культури свого народу.

На початку третього тисячоліття пріоритетного значення в освіті набуло формування громадянської культури, що пов'язане із загальним розвитком демократичних перетворень в Україні, з рухом за права людини, усвідомленням людьми своєї значимості, ростом потреби внутрішньої волі й самореалізації. Тому в „Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті” головною метою стало створення умов для всебічного розвитку громадян, формування покоління, здатного до безперервної освіти, відновлення духовних цінностей, культури міжособистісних і міжнаціональних відносин. Підкреслюється особлива значимість національного характеру освіти, виховання патріота України. При цьому постало питання про необхідність сприяння оволодінню багатствами світової культури, вихованню поваги до народів світу, їх історії, традицій, що є важливою умовою входження України у світове співтовариство, зміцнення її авторитету на міжнародній арені [1].

У всі століття люди високо цінували духовну, моральну культуру. Глибокі соціально-економічні перетворення, що відбуваються в сучасному суспільстві, змушують задуматися про майбутнє України, оскільки зараз молодь часто звинувачують у бездуховності.

Слід зазначити, що проблема громадянської культури, зокрема духовності, знайшла відгук у працях філософів В. Андрущенко, І. Зязюна, І. Ільїна, В. Кременя, Л. Сохань, В. Шинкарука, психологів Б. Ананьєва, Г. Бала, І. Бега, М. Боришевського, Л. Віготського, А. Леонтєва, С. Рубінштейна й інших. Їй присвятили дослідження вчені-педагоги Д. Венгцель, О. Вишневський, С. Гончаренко, Б. Кобзар, В. Кузь, Б. Лихачов, Е. Пометун, А. Сиротинко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, К. Чорна й інші.

Духовність – це втілення у світоглядних орієнтаціях людини очікувань, прагнень, ідеалів, духу народу, нації, що визначає спрямованість особистісних потреб, бажань і визначає установку на відповідний життєвий вибір. Це розуміння людиною гуманістичного змісту мети життєдіяльності [2].

Духовність – складне поняття, що використовувалося, насамперед, у релігії, релігійній та ідеалістично орієнтованій філософії, де зв'язувалося з дією самостійної духовної субстанції, якій належать функції творення і визначення долі світу й людини [3].

Поняття „духовність” необхідно розглядати в контексті тих цінностей, на основі яких вирішуються життєві проблеми. Кожна людина повинна зробити вибір свого життєвого шляху, визначити мету й зміст своєї діяльності в перетворенні духовної культури.

Культура має безліч функцій і настільки багатофакторна, що не піддається одномірному визначенню. К.В. Венцель відзначає, що культура передбачає культ людини. За старих часів панував культ предків: воля предків, відбита в релігійних віруваннях, звичаях, становила абсолютний закон, що панував над життям людини й суспільства. Теперішній час, принаймні, у його істотних рисах, може бути охарактеризований як культ дорослої людини, яка є хазяїном життя, накладає на все свою печатку й диктує всьому свою владну волю. Майбутнє, безсумнівно, стане культом дитини – носія й джерела нового життя [4].

Дитину необхідно розглядати в трьох вимірах – як істоту природну, соціальну, культурну. Лише через культуру відбувається її природне входження в соціальне життя. Людина культурна – гуманна й духовна особистість. Виховання духовності, виховання духовної культури – це створення головної внутрішньої передумови для розвитку творчої індивідуальності.

Духовна культура – одна із сторін загальної культури людства. Також як духовна культура виступають явища, які пов'язані зі свідомістю, інтелектуальною, а також з емоційно-психологічною діяльністю людини. Соціальні аналітики співвідносять духовну культуру з духовною основою суспільств. Термін „духовна культура” переплітається з такими поняттями як „духовне життя”, „духовне відновлення”. В усіх поняттях сфера й сутність духовного пов'язується з об'єктивною, надіндивідуальною реальністю [5].

У цей час духовна культура характеризується за допомогою таких понять, як спосіб мислення, ментальність, ідеали й цінності, установки, ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтації – комплекс духовних детермінант діяльності людей або окремої людини. У ролі таких детермінант можуть виступати уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, переживання людей. Поняття „ціннісні орієнтації” використовують стосовно окремої людини або групи осіб, а не суспільства в цілому. У процесі цілісного аналізу суспільства використовують поняття „духовні цінності культури”, „життєві цінності”. „Цінності культури” трактуються як мотиви культурного поводження людини.

Рівень культурної поведінки людини визначається рівнем морального розвитку суспільства, відбиває ступінь освоєння ним морального досвіду культури людства, готовність до постійного самовдосконалення. За визначенням філософа Конфуція і його послідовників, моральна культура – це закон буття, необхідність природи; закон життя шляхетної людини, правильний шлях, мудрість, що вимагає обережності дій. Аристотель заснував систему, в якій знайшли відображення „вічні проблеми моральної культури: природа й джерело моральності; розум і воля як основи морального вчинку; сенс життя й вище благо; моральний вибір, заснований на знанні загального [6; 7].

Таким чином, моральна культура відображає всю життєдіяльність людини й суспільства, у ній переплітаються соціально-історичні, психологічні, національні, класові, релігійні особливості й інтереси. Вона має здатність проникати в усі сфери життя. Його вимоги, заборони, оцінки неминучі й необхідні у вихованні, освіті, духовно-му житті, економіці, політиці.

Політика є однією з форм суспільної свідомості, вираження й забезпечення корінних інтересів суспільства, соціальних і національних груп в галузі внутрішнього устрою життя й міжнародних відносин. Політична свідомість визначається світоглядом, теорією й практикою відновлення суспільства. Вона містить у собі сукупність суспільно значимих поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, що формують реальні відносини соціальних і національних груп, окремої людини до інших соціальних, національних груп і людей.

Політична свідомість – цілісне, стійке соціально психологічне утворення, що включає в себе ряд психічних процесів і станів людини. Політичне усвідомлення є частиною політичної свідомості. Політична свідомість немислима без розвитку політичного мислення, здатності глибоко розуміти політичні події, давати їм оцінку, робити правильні висновки щодо напрямків цивільного суспільного розвитку [8]. На сьогодні актуальним є завдання формування політичної культури молоді, що передбачає високий розвиток громадянської політичної свідомості в усій її сукупності: політичній свідомості, мисленні, почуттях, потребах і волі.

Політична культура вимагає виховання в дітях цілеспрямованості й організованості, чесності й свідомої дисциплінованості. Розвиваючи політичну свідомість людини, вона стабілізує духовне начало особистості, впливає на мотиви поведінки й діяльності, дозволяє критично оцінювати самого себе, цілеспрямовано формувати свої людські якості й риси характеру.

Моральна свідомість сприяє глибокому засвоєнню правових норм, морального ставлення до них. Вона дозволяє побачити й усвідомити ту грань моральної поведінки, за межами якої починаються аморальні вчинки. Морально-правові й політичні почуття є найважливішим елементом правової свідомості. Вихідним елементом правової свідомості є правова грамотність. Правова свідомість, елементарна правова грамотність стають діючою силою, коли органічно взаємодіють зі свідомістю – громадянською і моральною. Громадянська свідомість визначається принциповими загальнодержавними, конституційними світоглядними позиціями, які втілюються в реальну практику суспільних відносин, а політична – забезпечує з'ясування школярами ідеалів і цілей стратегічної й тактичної лінії будівництва правової держави по забезпеченню корінних інтересів більшості народів.

В основі оновленої системи загальнолюдських норм життєдіяльності знаходиться людина як центр історичного процесу, як соціально активна особистість, відкрита до сприйняття великих загальнолюдських норм духовної культури.

Людина має двоїсту природу – біологічну й соціальну. Однією з найбільш древніх і, одночасно, дуже важливих для людини форм буття соціального середовища виступає родина, яка, як і багато сторіч тому, зберігає свої функції й залишається стійкою формою спільності людей. Принципово важливим моментом при розгляді родини як середовища й суб'єкта формування світогляду й способу життя особистості є те, що, будучи спільністю людей, родина одночасно є й соціальним інститутом.

Будь-який соціальний інститут, родина в тому числі, це організоване об'єднання людей, що виконує соціально значимі функції й забезпечує досягнення бажаних цілей у формуванні людини як особистості. У процесі духовних пошуків, у прилученні до загальнолюдської культури й цінностей людина будує свою власну особистість і якісно змінює її структурні компоненти.

Духовність має властивості піднімати внутрішні психічні мотивації до культурного рівня. Моральна свідомість – індивідуальна, оскільки кожний робить власний вибір між добром і злом, важливим і дрібницями, проте критерії такого вибору формуються суспільством. І в цьому велика роль родини, особливо на рівні дитинства і юнацтва. На порівняно довгий час дитина об'єктивно включена в систему тих цінностей і відносин, які склалися й існують у його родині. Манера спілкування, мовна культура, естетичні смаки, релігійні вірування – все це й багато чого іншого закономірно трансформується в сферу духовного світу маленької людини. У межах родини споконвічно формується основа світоглядної культури людини, а для В.О. Сухомлинського, як відомо, культ Матері – це результат серйозних роздумів про необхідність зв'язку поколінь, про передачу духовної культури. І тільки в родині світоглядні знання, переконання й принципи одержують підтримку, коректуються або спростовуються.

Усвідомлення особистістю свого „Я”, місця й ролі в цьому світі, особливо сенсу власного життя значною мірою здійснюється крізь призму того, як людина почуває себе в родині, наскільки їй комфортно, якою мірою вона реалізує тут свої ціннісні установки, уявлення про життя. Вхідження дитини в складний світ суспільних відносин, формування її свідомості, освоєння мови, норм і правил людського співжиття, прилучення до краси, формування таких фундаментальних почуттів, як любов, відповідальність, борг, патріотизм, починається в родині. Саме в родині закладається основа ціннісних орієнтацій особистості.

Моральний потенціал загальнолюдських цінностей накопичувався тисячоліттями й служив основою мотивації й регулювання спілкування людей, людської поведінки. При цьому в кожного народу такий процес мав свої національні особливості, традиції, що стосувалися шляхів соціалізації особистості та знаходили своє відображення в культурі. Індивідуальність, неповторність людського буття проявляється в першу чергу в сімейному житті особистості, її духовному світі, ядро якого становить світогляд, і способі життя як інтегральному прояві способів буття кожної людини, в спілкуванні, пізнанні, побуті, творенні, споживанні, культурі, політиці. Духовним фактором, що визначає стратегію способу життя, виступає світогляд особистості.

Національна ідея є духовною першоосновою, джерелом особистісного розвитку людини; соціально-психологічним механізмом інтеграції соціальних груп; джерелом суспільного поступу того чи іншого етносу,

його громадянської енергії; механізмом урівноваженості й гармонізації життєдіяльності народів, які населяють певний географічний простір і мають єдину історико-політичну долю й орієнтацію на майбутнє. У працях великих мислителів від епохи Відродження до наших днів центром уваги прогресивних ідей кожного народу завжди було визнання людини вищою цінністю, повага до особистості, її гідності.

Національна ідея підказує етносу, як треба жити, чому жити треба саме так, а не інакше, що і як варто робити з урахуванням близької й віддаленої перспективи, тобто, вона виконує орієнтовну, організаційну й мотиваційну функції в життєдіяльності етносу. Оскільки в національній ідеї не тільки фіксується реальне державне буття націй, але й обґрунтовується, яким воно повинне стати в майбутньому, це зв'язує її з національним ідеалом. Саме в національному ідеалі абстрактна й узагальнена національна ідея набуває конкретних форм. Національна культура створюється не етносом у цілому, а освіченою частиною суспільства – гуманітаріями, що беруть на себе функцію індивідуальної духовної творчості. Розвиток духовного життя суспільства в усіх його проявах і формах – результат творчої діяльності суспільства в цілому.

В основі формування національної культури лежить досвід спільного проживання людей на суміжній території та спільність господарської діяльності, на базі яких складаються загальні риси (мова, спосіб життя, побутова культура, система уявлень), акумулюється культурно-історичний досвід народу, формуються його цінності й ідеали. Найбільшою національною цінністю є мова. Російський філософ І.А. Ільїн, торкаючись проблем виховання, наполягав на тому, щоб дитина з п'яти-шести років знала свою мову й національних героїв, закохувався в них [9].

Сьогодні молодій демократичній Україні необхідна нова система патріотичного виховання громадян, оскільки стрижнем усього цивільного виховання є патріотизм та інтернаціоналізм. Сутність поняття „патріотизм” містить у собі любов до Батьківщини, до землі, де виріс, гордість за історичні здобутки свого народу. Патріотизм нерозривно пов'язаний з інтернаціоналізмом. Розробка такої системи повинна мати комплексний характер, формувати громадянську свідомість молоді.

Постійно зростаючі інтеграційні тенденції в рамках світового співтовариства, різкий ріст етнічної самосвідомості все більше акцентують увагу на розвиток національних культур. Саме різноманіття культур дає підставу говорити про полікультурність освіти, де органічно поєднано всі види культур у єдиному баченні. Сучасна модель національної освіти повинна базуватися на принципах етнокультурної ідентифікації й інтеграції у світове співтовариство.

Аналіз генезису етнопедагогічних теорій дозволяє зробити висновок про те, що перш ніж індивід зіставить себе зі світовою, загальнолюдською, планетарною культурою й дізнається „мову” іншої культури, необхідно, щоб він зустрівся зі своєю національною культурою. Стан культури будь-якого народу виступає як основа, базис, на якому, на думку А. Дистервега, розвивається нове покоління людей. Тому той щабель культури, на якій перебуває суспільство, пред'являє школі й всій системі освіти вимогу діяти відповідно до вимог культури. Необхідно реалізувати вистраждану людством прописну істину: культура – не технічний прогрес, не танки, не літаки (хоча й це значимо), а рівень розвитку духовності, моральності, що зародилися й розвивалися протягом тисячоліть у лоні відповідних цивілізацій. Наявність розуму дозволяє людині діяти самостійно, маючи свідомість і волю. Людина як одиничний індивід є частиною природи, але як розумна істота вона уподібнюється вже не частині природи, а природі в цілому. Єдність із природою дозволяє ставитися до неї як до самоцінності. Чим більше розвивається світ людини, тим глибшими й ширшими стають її зв'язки із природою, тим більше включається природа в культурне специфічне буття. Воно по-різному проявляється в системі духовних цінностей, у всіх видах і результатах людської діяльності, пов'язаних із перетворенням природи. Останнім часом взаємозв'язок природи й суспільства так зріс, що розгляд будь-якого соціального явища неможливий без співвідношення його із природними умовами. У цьому сенсі екологічна культура виступає як норма й ідеал, що ставить екологічно доцільні обмеження на шляхах людського еґоїзму.

Видатний філософ І.А. Ільїн писав, що всі люди безупинно виховують одне одного, – хочуть вони цього або не хочуть; усвідомлюють вони це чи не усвідомлюють; уміють чи не вміють. Вони виховують один одного всяким проявом своїм; відповіддю чи інтонацією, посмішкою або її відсутністю, зустріччю або прощанням, вигуком або мовчанням, проханням і вимогою, спілкуванням або бойкотом [9].

Таким чином, здійснений аналіз духовності дозволяє зробити висновок, що фундаментом громадянської культури людини виступають її духовна культура, моральні погляди, переконання. Від їх усталеності й міцності залежить якість світоглядних знань, уміння ними користуватися а також характер відносин між людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті // Освіта. – 2001. – 11-18 липня.
2. Бех И.М. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка й психологія. – 1997. – № 1. – С. 123
3. Буєва Л.П. Духовність і проблеми моральної культури // Питання філософії. – № 2. – 1996. – С. 3
4. Вентцель К.В. Виховання духовної культури / Вільне виховання: збірник праць. – М., 1893. – 135 с.
5. Аванесова Г.А. Культура духовна // Культурологія XX століття. Енциклопедія в 2-х т. Т. 1. – С.-Пб.: Університетська книга, 1998. – С. 346-347.
6. Культурологія XX століття. Енциклопедія в 2-х т. Т. 1. – С.-Пб.: Університетська книга, 1998. – 447 с.
7. Культурологія XX століття. Енциклопедія в 2-х т. Т. 2. – С.-Пб.: Університетська книга, 1998. – 446 с.
8. Лихачов Б. Педагогіка. Курс лекцій: Навч. посібник для вузів. – 4-е вид., перероб. і доп. – М.: Юрайт, 2001. – 607 с.
9. Ільїн І.А. Шлях духовного відновлення. – М., 1992.

Матеріал надійшов до редакції 15.03. 2005 р.

Бекирова А.Р. Духовность – средство формирования гражданской культуры.

В статье раскрывается сущность понятия „духовность“, его содержание, которое определяет формирование гражданской культуры личности. Акцентируется внимание на важности понимания духовной культуры своего народа.

Bekirova A.R. The Intellectual Development as a Means of Civil Culture Formation

The article analyses the essence and the matter of the „intellectual development“ as determining the new generation civil culture formation. The importance of realizing one's national intellectual culture is stressed.